

О.Л.Оспян*

**ЗАПРОШЕННЯ ВІРМЕН ДО ЛЬВОВА
ГАЛИЦЬКИМИ КНЯЗЯМИ ДАНИЛОМ ТА ЛЕВОМ ДАНИЛОВИЧЕМ
У «ТОРОГРАФІЯ СІВІТАТІС ЛЕОПОЛІТАНАЕ» ІОАННА АЛЕМБЕКА:
ОСОБЛИВОСТІ РЕНЕСАНСНОГО ІСТОРІЄПИСАННЯ****

Статтю присвячено специфіці ренесансної історіографії та міфології. Опис заснування Львова Іоанна Алембека розміщується у широкому контексті ренесансного історієписання. Почавши з питання, чому І.Алембек у своєму оповіданні найбільше уваги надав запрошенню вірменських вояків князями Данилом та Левом, далі досліджується, які саме моделі заснування міст уважалися тоді престижними й чому. Проаналізовано ренесансні концепції часу та етногенезу, а також уявлення про «Трою» й «Азію» в гуманістичній літературі.

Питанням початків міста переймалися вже давньоримські історики, які починали свої твори «від заснування міста» («ab urbe condita»). Відродження інтересу до античної спадщини та зростання ролі міст в епоху Ренесансу сприяли актуалізації інтересу до історії міст у Західній Європі. У другій половині XVI ст. виникає проект опису у слові та образі найважливіших міст світу. Авторами ідеї атласу міст виступили теолог із Кельна Георг Браун (1541–1622 рр.) та гравер і видавець Франц Гогенберг (1535/1538–1590 рр.). Шеститомна праця під загальною назвою «Міста земного кола» («Civitates Orbis Terrarum»), яка містила 546–554 (у різних виданнях) гравюр, побачила світ у Кельні з 1572 по 1617 рр.¹ Гравюра із зображенням певного міста супроводжувалася його стислим описом, що, як правило, також містив і довідку про початки міста. У шостому томі (1617 р.) було опубліковано гравюру із зображенням Львова, причому з найбільш детальним описом порівняно з рештою міст – дві повні сторінки дрібним шрифтом². Автором тексту був львівський аптекар і гуманіст – Іоанн Алембек (близько 1570–1636 рр.), також відомий як Альнпех або Альнпекіус (Hans Alnpech, Ioannes Alnpekus). Опис Львова у шостому томі атласу є скороченим варіантом твору І.Алембека, повна версія котрого має назву – «Топографія міста Львова» («Topographia civitatis Leopolitanae»)³.

* Оспян Олександр Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культурології Краматорського економіко-гуманітарного інституту.

E-mail: agricolaе_ua@yahoo.com

** Продовження дослідження, першу частину якого («“Topographia civitatis Leopolitanae” Іоанна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, нарративні стратегії») див.: Український історичний журнал. – 2010. – №4. – С.192–222.

Стаття є результатом стажування у Ягеллонському та Варшавському університетах, а також у Німецькому історичному інституті у Варшаві. Автор висловлює свою щирю вдячність Фондації підтримки польської науки «Каса імені Юзефа Мянєвського» та Фондації Роберта Боша за фінансову підтримку стажування.

¹ Civitates orbis terrarum [Електронний ресурс]: http://historic-cities.huji.ac.il/mapmakers/braun_hogenberg.html; Електронна версія унікального пам'ятника картографії XVI–XVII вв. «Атласа городів мира» [Електронний ресурс]: http://conf.cpic.ru/upload/eva2007/reports/doklad_1303.doc

² Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi. – Coloniae Agrippinae, 1617. – Vol.6. – №49.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф.52. – Оп.2. – Спр.1153. У 1930 р. рукопис опублікував польський історик С.Рахвал (див.: *Rachwał S. Jan Alnpek i jego*

Природно, опис міста І.Алембек починає з оповідання про його заснування:

«Лев, син Данила, могутнього короля Південної Русі, онук володимирського і галицького князя Романа, близько 1270 р. від утілення нашого Спасителя заснував місто Львів із двома замками, з яких один у місті, інший же – на височенній горі, що здіймається над містом; збудував їх із дерева подібно до того, як і тепер будують у північних краях. Місто він оточив валом, а також двома широкими та глибокими ровами. [Лев] поселив у Львові вірменів, азійських воїнів, [зі] зброєю, одягом і мовою [як у] татар, під чім пануванням колись між горами Тавру та Кавказу зросли, [і] колись Кілікію зайняли, [за те, що] їх зусиллями батько (тобто Данило – О.О.) ворожі угруповання князів руських або знищив, або до своєї волі схилив, унаслідок чого набув великої влади і монархію в Південній Русі утворив. 1280 р. Лев не дуже вдало вів війну з поляками, а саме з Лешком Чорним, князем краківським та сандомирським, і з того часу русини з поляками неодноразово змагалися між собою у ворожих набігах та спустошенні [земель]»⁴.

Це оповідання породжує низку питань. По-перше, чому, розповівши про заснування міста, І.Алембек «заселяє» його саме вірменами, а не автохтонами-русинами чи своїми співвітчизниками – німцями (адже він був нащадком німецьких мігрантів)? Русини та німці чомусь узагалі відсутні у сюжеті про заснування міста та з'являються лише в наступному, де йдеться про завоювання Львова і Русі польським королем Казимиром III 1340 р. По-друге, чому І.Алембек пише саме про вірменських воїнів, хоча сучасні йому львівські вірмени були купцями та ремісниками, і яким чином могли вони опинитися у володіннях Данила та Лева Даниловича? По-третє, чому І.Алембек підкреслює азійське походження й татарські риси вірменських воїнів? По-четверте, ураховуючи те, що «Топографія» І.Алембека є одним з найбільш ранніх описів Львова, постає питання, якими джерелами він скористався особливо при розповіді про вірменських поселенців?

Для кращого розуміння мотивації автора, що вплинула як на композицію твору, так і на обрані ним нарративні стратегії, потрібно також розуміти загальний інтелектуальний контекст епохи, який забезпечував комунікацію автора та читачів у межах певної, визнаної ними, системи координат. Читачі старої літератури та історики постійно стикаються з таємничістю світу авторів та творів, які вони

«Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. – Lwów, 1930. – S.10–25), проте досі він не став об'єктом спеціального вивчення як історична та літературна пам'ятка.

⁴

«Leo, Danielis Russorum Australium Regis Potentissimi filius, Romani Wladimiriensium et Haliciensium ducis nepos, Leopolum circa annum salutis nostrae instauratae MCCLXX condidit cum duabus arcibus, quarum unam in oppido, aliam vero in eminentissimo scopulo extra oppidum pendente, ligneas tamen, quales et nunc in Septentrione fabricantur, extruxit. Oppidum vallo et fossis duabus latis et profundis circumdedit. Armenos Asiaticos milites armis, vestitu et lingua Tartarorum, sub quorum imperio aliquando inter Taurum et Caucasum montes ortos, quondam Ciliciam occupatos quorum opera pater adversae factionis duces Russorum vel domuit, vel in suam sententiam adduxit, ob idque magnam sibi potentiam et fere Monarchiam in Russis Australibus faciebat, Leopoli locavit. Anno MCCLXXX Leo cum Polonis et Lescone Nigro, Principe Cracoviensi et Sendomiriensi minus prospere belligeratus est, a quo tempore Russi cum Polonis crebris inter se odiis incursionibus, depopulationibus certabant»

(див.: *Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae // Rachwał S. Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. – Lwów, 1930).*

вивчають. Труднощі можуть виникнути через просте незнання того, що відчував, як розумів, до чого прагнув ренесансний або середньовічний автор, коли він використовував те або інше слово, або ж звертався до тієї чи іншої референтної рамки⁵.

Зацікавлення І.Алембека виходили далеко за межі фармакологічної справи. Відомо, що 1591 р. він навчався в Падуанському університеті. Він також підтримував зв'язки із західноєвропейськими гуманістами Геронімом Доуза (1545–1604 рр.) та Юстом Ліпсієм (1547–1606 рр.). Протягом життя І.Алембек зібрав досить велику як на ті часи бібліотеку, початок якій поклав ще його батько. За даними опису майна Іоганна Алембека, складеному після його смерті у 1636 р.⁶, у ній нараховувалося близько 230 книг, проте лише 183 згадані в реєстрі за автором та назвою⁷. Тут були трактати з медицини, хімії, алхімії, астрономії, астрології та інших ділянок знання. Справжнім захопленням І.Алембека була гуманітаристика – історія, географія, мовна культура, художня література, філософія та релігія. Ці книжки становили 44,26% з ідентифікованих⁸. Причому 111 книг, тобто 60,6%, були латиномовними⁹. Усе це дозволяє віднести Іоганна Алембека до числа львівських гуманістів.

Оповідання про заснування Львова та його руський період має комплікативний характер. Основним джерелом для І.Алембека слугував твір «Про походження та діяння поляків 30 книг» («De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX») Марціна Кромера (1512–1589 рр.)¹⁰. У другій половині XVI – першій половині XVII ст. це було найбільш авторитетне джерело з історії Польщі як у самій країні, так і у Західній Європі. У М.Кромера І.Алембек запозичив інформацію про встановлення Данилом одноосібної влади в Південній Русі¹¹, війну Лева проти краківського князя Лешка Чорного та похід останнього на Русь 1280 р., до чого М.Кромер прив'язав згадку про заснування Львова¹². У цього ж автора І.Алембек узяв оповідання про підкорення Русі Казимиром III, опис вивезених до Кракова скарбів¹³, заснування на руських землях католицького архієпископства¹⁴.

Набагато складніша ситуація з місцем, де І.Алембек пише про вірменських воїнів. В основу тут покладено інформацію з твору вірменського аристократа Гетума з Корикоса (бл.1245 – бл.1320 рр.), відомого також як Гетум Патміч («Історик») або Айтон Вірменин. Гетум належав до правлячої в Кілікійському вірменському царстві (Східне Середземномор'я) династії. У 1307 р. він перебував із місією при дворі Папи Римського Климента V в Пуатьє (Франція). Там Гетум

⁵ Borchardt F.L. German Antiquity in Renaissance Myth. – Baltimore; London, 1971. – P.1.

⁶ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. – Lwów, 1939. – S.334–346.

⁷ Różycki E. Alembekowie i ich księgozbiory: Z dziejów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego okresu renesansu i baroku. – Katowice, 2001. – S.67.

⁸ Ibid. – S.158.

⁹ Ibid.

¹⁰ Cromerus M. De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. – Coloniae Agrippinae, 1589.

¹¹ Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae. – P.10; Cromerus M. Polonia, siue De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. – Coloniae Agrippinae, 1589. – P.161.

¹² Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae. – P.10; Cromerus M. Polonia, siue De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. – P.171.

¹³ Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae. – P.11; Cromerus M. Polonia, siue De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. – P.207.

¹⁴ Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae. – P.14; Cromerus M. Polonia, siue De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. – P.217.

представив свій проект нового хрестового походу, в якому хрестоносцям мали допомагати не тільки вірмени та інші християни Сходу, але також ільхани – татарські правителі Персії (під їхнім сюзеренітетом перебували й царі Кілікії)¹⁵. У своєму трактаті Гетум описав Азію, яку поділив на 14 царств, Єгипет та подав історію татар і їх тогочасні відносини з єгипетськими султанами, проти яких і планувалося спрямувати об'єднані зусилля союзників. (Гетум надиктував свій опис секретареві папи – Ніколя Фалькону – старофранцузькою мовою, а згодом, за вимогою Климента V, текст було перекладено латиною). Твір Гетума, відомий під назвою «Квітник історій країн Сходу» («Flos historiarum terre orientis»), був дуже популярним у пізньосередньовічній Європі¹⁶. Латинський текст публікувався 1529, 1532 (двічі), 1537, 1555, 1585 рр. і пізніше¹⁷. Виходили друком переклади німецькою, італійською, голландською та іспанською мовами, а також французький оригінал.

В описі Вірменії, зокрема, є речення, яке міг використати І.Алембек. Воно звучить так:

«Народи, які живуть на вірменській землі, мають різні назви, пов'язані з країнами та регіонами їх походження, і вони є справними воювачами як у кінноті, так і в піхоті – зброєю, кінцями та одягом вони наслідують татар, під пануванням яких жили тривалий час»¹⁸.

І.Алембек «Topographia...», 1603–1605 рр.	Герум «Flos historiarum...», 1307 р.
[1270/1280] Armenos Asiaticos <i>milites armis, vestitu et lingua Tartarorum, sub quorum imperio aliquando inter Taurum et Caucasum montes ortos, quondam Ciliciam occupatos</i>	Gentes in terra Armeniae habitantes, diversis nominibus nuncupatur, secundum terras et regiones, in quibus degunt, et sunt equites et pedites strenui <i>bellatores</i> : in armis, <i>equis</i> et vestibus mores sequuntur et habitum Tartarorum, qui <u>sub eorum dominio longo tempore sunt detenti.</u>
І.Алембек «Topographia...», 1603–1605 рр.	М.Кроммер «De origine...», 1555, 1558, 1562, 1568, 1589 рр.
quorum opera <i>pater</i> adversae factionis duces Russorum vel domuit, vel in suam sententiam adduxit, ob idque magnam sibi potentiam et fere Monarchiam in Russis Australibus faciebat, Leopoli locavit. Anno MCCLXXX Leo cum Polonis et Lescone Nigro, Principe Cracoviensi et Sendomiriensi minus prospere belligeratus est, a quo tempore Russi cum Polonis crebris inter se odiis incursionibus, depopulationibus certabant.	[1261] <i>Daniel Romani ducis filius</i> adversae factionis ducibus vel domitis, vel in suam sententiam adductis, magnam sibi potentiam et monarchiam fere in Russis Australibus usurpabat. ... [1280] Quo circa impunem Lesco hostilem regionem ad Leopolim usque (quae arx cum oppido ab isto ipso Leone condita esse, et nomen sumpsisse videtur) pervagatus.

Як видно з порівняльного аналізу, І.Алембек скомпонував уривки з Гетума та М.Кроммера в одне речення. Між цими двома творами – відстань у

¹⁵ Більше про Гетума, його трактат та проект див.: Burger G. Hetoum's Text // *Hetoum. A Lytell Cronycle: Richard Pynson's Translation (1520) of La Fleur des histories de la terre d'Orient (1307)* / Ed. by G. Burger. – Toronto, 1988. – P. XXII–XXIII; *Eiusdem. Cilician Armenian métissage and Hetoum's «La Fleur des histories de la terre d'Orient»* // *The Postcolonial Middle Ages* / Ed. by J.J. Cohen. – Basingstoke, 2000. – P. 67–83.

¹⁶ До нашого часу збереглося принаймні 15 рукописних копій старофранцузькою і 31 копія латинською мовами (див.: Kohler C. Introduction // *Recueil des historiens des croisades: Documents Arméniens*. – T. 2: Documents latins et français relatifs à l'Arménie. – Paris, 1906. – P. LXXXV–CXXII).

¹⁷ Ibid. – P. CXXXII–CXXVI.

¹⁸ *Hayton. La flor des estoires de la terre d'Orient* // *Recueil des historiens des croisades: Documents Arméniens*. – T. 2. – P. 128 (французькою), P. 268 (латинською).

два з половиною століття. Їх автори працювали з абсолютно відмінною метою. Найголовніше ж, що ані М.Кромер, ані тим паче Гетум не пов'язували наведену ними інформацію із заснуванням Львова. Ба більше, польський хроніст нічого не писав про вірменських воїнів у війську Данила, а історик із Кілікії взагалі ніде у своєму трактаті не згадував ані Данила, ані Галицьку Русь, ані якихось вірменських вояків. Таким чином, скомпонувавши інформацію з нічим не пов'язаних джерел, І.Алембек не просто поєднав два повідомлення в одне, але також дещо додав від себе й, найголовніше, надав цьому абсолютно нового змісту. Як це могло відбутися? Якими були механізми настільки креативної компіляції? Яку мету переслідував І.Алембек, ідучи на очевидну трансформацію інформації своїх джерел? Як на все це могли вплинути культурний контекст Ренесансу та реалії сучасного авторові львівського середовища?

Судячи з актових матеріалів, найбільш ранні з яких збереглися з останньої чверті XIV ст.¹⁹, вірмени, які оселилися у Львові у другій половині XIII–XIV ст., були переважно купцями та ремісниками. Відомо, що князь Данило та його наступники сприяли переселенню до своїх володінь підприємливих міщан із різних країн для відновлення міст, які зазнали серйозних спустошень унаслідок татарського нападу. Із Силезії та Польщі до Львова переселялись німецькі купці й ремісники, які, подібно до інших етноконфесійних груп, утворювали автономну громаду з власним судочинством на німецькому праві («*ius teutoniscum*»). Після польського завоювання Галицької Русі (1349 р.) місцеві німецькі міщани («*cives catholici*») перетворилися на панівну групу, оскільки, як католики, користувалися підтримкою польських королів. Останні й надалі заохочували міграцію німців до міста. У другій половині XV ст. Львів перетворився на Лемберг із багатьма рисами, притаманними німецьким містам. У 1356 р. король Казимир III дарував магдебурзьке право, проте фактично ним користувалися лише міщани-католики. Представникам інших конфесій було дозволено зберегти автономне судочинство. Так, у місті сформувалися чотири «нації»: католики, вірмени, русини та юдеї.

Міщани-католики переважно трактували еретичні «нації», тобто вірмен та русинів, так само, як вони звикли трактувати юдеїв у Німеччині й Польщі (тобто, як маргіналів) і застосовували до них стратегії сегрегації та маргіналізації. Невірних («*schismatici*») не приймали до міської громади. Їх не вважали громадянами («*cives*») Львова. Усі члени міського магістрату були католиками. У центральній частині міста, захищеній муром, для вірменів, русинів та юдеїв було відведено спеціальні ділянки. Невірні не могли купувати нерухомість на вулицях, заселених католиками. Із цієї причини більшість еретиків та юдеїв мешкала на передмістях.

¹⁹ Pomniki dziejów Lwowa z archiwum miasta. – T.1: Najstarsza księga miejska: 1382–1389 / Wyd. A.Czołowski. – Lwów, 1892. – 448 s. Також перший відомий реєстр вірменів – платників податку з нерухомості у Львові від 1407 р. див.: Pomniki dziejów Lwowa z archiwum miasta. – T.2: Księga przychodów i rozchodów miasta: 1404–1414 / Wyd. A.Czołowski. – Lwów, 1896. – S.41.

Економічні права некатоліків було суттєво обмежено. Їх не приймали до ремісничих цехів. Відповідно, ремісники – еретики та юдеї – були змушені працювати нелегально, що провокувало численні конфлікти з цехами. Католики не мали права бути найманими робітниками чи домашньою прислугою в невірних купців. Це заборонила міська влада. В інтересах купців-католиків вірменам, русинам та юдеям було заборонено торгувати певними товарами²⁰. Отже, некатоліки жили в місті, захищали його від ворогів, сплачували податки, проте не були повноправними членами міської громади.

Вірменські купці були добре відомі завдяки торгівлі з Кримом, Османською імперією та Персією. Чимало їх були перекладачами в королівській канцелярії, деякі виконував дипломатичні або шпигунські доручення у країнах Сходу²¹. За необхідності вірмени надавали позички королям, а ті, своєю чергою, брали їх під свою протекцію.

У другій половині XVI ст. напруженість між вірменською та католицькою «націями» зростала. Унаслідок великих географічних відкриттів та функціонування морського шляху в Індію західноєвропейські купці без посередників постачали прянощі на свої ринки. Відповідно, вірмени, які раніше суходолом везли товари в Європу, спостерігаючи поступовий занепад традиційної сфери своєї діяльності змушені були шукати іншу нішу. Зокрема, від середини XVI ст. вони більшої уваги надавали внутрішній торгівлі в Речі Посполитій та експорту продукції сільського господарства (збіжжя), скотарства (воли), «лісових товарів» тощо до Західної Європи. Це спровокувало гостру конкуренцією, особливо в роздрібній торгівлі алкогольними напоями, яку міщани-католики традиційно вважали своєю сферою. Літом 1578 р., під час перебування у Львові нового короля – Стефана Баторія (1576–1586 рр.) – відбувся судовий процес між міщанами-католиками та вірменською громадою. Перші заявили, що з огляду на відмінність релігії та мови вірмени є чужинцями і не можуть претендувати на повне міське громадянство. Щоб отримати рівні з католиками права місцеві вірмени наголошували, що їхні предки при заснуванні міста були запрошені галицьким князем Данилом²² і поселені у Львові його сином Левом разом з іншими «націями». Таким чином, вони, як нащадки тих вірмен, не повинні трактуватися чужинцями, але співгромадянами («conspives»). У результаті король дарував вірменам, як своїм вірним підданам, рівні права з католиками²³.

Між 1597–1600 рр. міщани-католики подали скаргу королеві Сигізмунду III (1587–1632 рр.). Цього разу вони краще підготувалися у читанні історичних

²⁰ *Charewiczowa E.* Ograniczenia gospodarcze nacyj schyzmatyckich i żydów we Lwowie XV–XVI w. – Lwów, 1925.

²¹ *Baranowski B.* Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej // *Myśl karaimska: Rocznik naukowo-społeczny: Seria Nowa.* – Т.І (1945–1946). – R.XXIII. – Wrocław, 1946. – S.119–137.

²² За більш пізнім свідченням із 1597 р. львівського католицького архієпископа Яна-Димітра Соліковського (1583–1603 рр.), вірмени на судовому процесі 1578 р. продемонстрували королеві грамоту князя Данила Федоровича (насправді Романовича) (див.: *Капраль М.М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст.: Соціально-правові взаємини. – Л., 2003. – С.368–369).

²³ «Sed Armeni fortuna arrisit, atque Civibus Armeni decreto Regio exaequati sunt». («Проте цього разу фортуна посміхнулася вірменам, оскільки король своїм декретом зрівняв вірмен із громадянами [міста]») (див.: *Ioannis Demetrii Solicovii.* Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti. – Dantisci, 1647. – P.108). Текст королівського декрету див.: *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М.Капраль.* – Л., 2000. – С.299.

хронік. Католики визнали слушною заяву вірменів про запрошення їхніх предків, але звинуватили тих вірменських воїнів в участі у ворожих нападах, здійснюваних князями Данилом та Левом разом із татарами в 1250–1280-х рр. проти Польського королівства²⁴. Таким чином, предки львівських вірменів поставали як вороги Корони Польської та союзниками татар! Католики виграли судовий процес 1600 р. і фактично відновили стан речей до королівського декрету 1578 р.²⁵ Те, як міщани-католики сконструювали вигідну для себе версію поселення їхніх вірменських конкурентів у Львові, заслуговує на окреме дослідження. Зазначимо лише, що за основу цієї версії було взято кілька уривків з трактату М.Кромера «Про походження та діяння поляків», які було скомпоновано з уривками з інших творів і все це піддано вельми довільній інтерпретації. М.Кромер, безумовно, був авторитетом, а посилання на авторитет підсилювало позицію тих, хто приписав відомому хроністові навіть те, чого він ніколи не стверджував.

Таким чином, у Львові відбулася актуалізація зацікавлень минулим у зв'язку із судовими процесами 1578 та 1600 рр. Якщо раніше населення не надавало великої ваги питанню про заснування міста і задовольнялося легендами, зафіксованими у цей самий час допитливим Мартіном Груневегом, то відтепер почала формуватися візія минулого, яка базувалась на книжному знанні. Те, що, спираючись на аргументи, викладені у скарзі, міщани-католики виграли судовий процес 1600 р., робило їхню версію певною мірою офіційною. Королівський декрет 1600 р., хоч і не містив у собі історичної аргументації сторін, проте, віддавши перевагу міщанам-католикам, своїм авторитетом фактично легітимізував їхню версію минулого. Так у міському історичному дискурсі предки львівських вірменів остаточно перетворилися на «воїнів».

Сучасником тих подій був Іоганн Алембек. Більше того, у цей час розпочався його довготривалий конфлікт із міським патриціатом, який фактично узурпував владу в магістраті (радї та лаві). Як член «колегії сорока мужів», яка відстоювала інтереси бюргерства (середнього класу), І.Алембек провадив активну боротьбу з міською верхівкою. Він підготував кілька промов, листів та протестацій, з якими їздив до Кракова та Варшави. Матеріали для них він збирав під час роботи з актами міського архіву. Витяги з цих документів лягли в основу ще однієї його праці («Notabilia ex Actis Leopoliensibus»).

Оскільки ані в міських актах, ані в історичних працях І.Алембек не знайшов підтвержень версії про участь вірменських вояків у нападах татар і галицьких князів на Польщу, він не відтворив цієї версії у своєму творі. Натомість, побачивши у М.Кромера твердження, що «Данило, син князя Романа, ворожі угруповання князів або знищив, або до своєї волі схилив, унаслідок чого набув великої влади й одноосібну владу в Південній Русі узурпував», І.Алембек вирішив, що, напевно, саме для боротьби з іншими князями Данило й запросив вірменських воїнів. Так, предки львівських вірмен «опинилися на службі» в Данила

²⁴ Уривок скарги міщан-католиків див.: *Дашкевич Я.Р.* Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы) // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования (1982 г.). – Москва, 1984. – С.195.

²⁵ Привілеї національних громад. – С.304–305.

Романовича. Логіка підказувала, що, либонь, саме за допомогу в міжусобній війні Данила з іншими князями його син Лев і поселив вірменських вояків у щойно заснованому Львові.

Можна також припустити, що І.Алембек, шукаючи більше інформації про зв'язки вірменів із татарами, натрапив на опис вірменських вояків у трактаті Гетума, як уже зазначалося, вельми популярному у XIV–XVI ст. У пізньосередньовічній та ренесансній Європі Гетум був одним із найбільших авторитетів з історії татар, і, разом із Марко Поло, одним з основних джерел знань про країни Сходу. У притаманній йому манері, І.Алембек не процитував дослівно уривок з твору Гетума, а, узявши за основу інформацію з авторитетного джерела, доповнив потрібними йому деталями. Зокрема, він замінив «конеї» («*equis*») на «мову» («*lingua*»). Добре відомо, що у часи І.Алембека львівські вірмени розмовляли тюркською (татарською, кипчацькою) мовою, яка була дуже зручною в їхніх торговельних подорожах до Кримського ханства чи Османської імперії. Також тюркською, але вірменськими літерами, львівські та кам'янецькі вірмени вели протоколи засідань судів вірменського права (збереглися актові записи XVI–XVII ст.)²⁶. Це було відоме І.Алембеку, який написав, що вірмени «використовують рідну мову під час літургії у церкві, а вдома розмовляють татарською»²⁷.

Крім того, розповідаючи про вірменських воїнів, І.Алембек доповнив оповідання Гетума кількома вказівками історико-географічного характеру, зазначивши, що вони «колись між горами Тавру та Кавказу зросли, [і] колись Кілікію зайняли». Нарешті, він спеціально підкреслив, що ці вірменські воїни були з Азії. Справді, наскільки ми можемо судити з наявних джерел, до Львова, Кам'янця-Подільського та інших міст регіону вірмени потрапляли переважно з Криму (Кафа, Судак, Солхат/Старий Крим) та міст Північного Причорномор'я (Аккерман, Кілія). Це було наслідком їх торговельної діяльності. Зв'язки з Причорномор'ям вони зберігали й у XVII ст. Більше того, сучасники І.Алембека ототожнювали татар перш за все з кримськими татарами. Відповідно, логічним здавалося, що якщо вірмени були союзниками татар, то на Русь і до Львова вони прийшли з Криму. Згодом, від 1630-х рр., саме ця версія набуде поширення (це також тема для окремого дослідження). Проте І.Алембекові важливо було підкреслити, що перші поселенці Львова – вірменські воїни – прибули саме з Азії.

Отже, якщо ми реконструювали те, яким чином І.Алембек сконструював своє оповідання про заснування Львова та поселення в ньому вірмен, без відповіді все ще залишається більш глобальне питання: чому саме вірменам він надавав такої великої ваги у сюжеті про заснування міста, задля чого здійснив спеціальні пошуки й оздобив своє оповідання кількома несуттєвими, з сучасного погляду, проте важливими для нього і потенційних читачів деталями?

²⁶ Документы на половецком языке XVI в. (Судебные акты Каменец-Подольской армянской общины) / Подг. Т.И.Грунин. – Москва, 1967. – 328 с.; *Гаркавець О.М.* Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії: Каталог. – К., 1993. – 220 с.

²⁷ «*Sacra in Ecclesia nativo sermone peragunt, domi semper Tartarorum lingua utuntur*» (див.: *Alnprekcius I.* Topographia civitatis Leopolitanae. – P.20).

Із чого починається Азія?

Щоби відповісти на це питання, доведеться спочатку дати відповідь на інше: чим була для І.Алембека та гуманістів загалом Азія? Одрразу ж зазначимо, що образ цього континенту як украй відсталого, де живуть дикунки, напівдикунки або ж ліниві та розбещені нащадки давніх цивілізацій, нездатні до самостійного розвитку, є результатом стрімкого піднесення Західної Європи та її колоніальної експансії у цьому регіоні наприкінці XVIII – у XIX ст. В уяві середньовічної та ренесансної Європи існував прямо протилежний образ Азії, яка викликала зовсім інші асоціації в І.Алембека та гуманістів. Їх знання ґрунтувалося, з одного боку, на біблійній традиції та інтерпретації, а з іншого – на античній спадщині.

Середньовічне та ренесансне розуміння терміна «Азія» базувалося ще на географічному баченні античності, де уявним центром світу було Середземномор'я. Власне під «Азією» розуміли те, що ми сьогодні називаємо «Мала Азія», решту континенту визначали як «Велика Азія». Крім того, ще виділяли «Глибинну Азію» – землі на північний схід від Кавказу та Каспію. Згодом за цими територіями закріпився термін «Татарія». Вірменія, таким чином, сполучала Малу, Велику та Глибинну Азію, оскільки межувала з усіма трьома.

Ще Геродот застосовував поняття «Європа» та «Азія», коли для пояснення причин греко-перських воєн переповідав давньогрецький міф про викрадення Зевсом Європи з Азії. Під «Європою» він розумів досить молодий світ еллінів та їхніх сусідів варварів, тоді як усі давні цивілізації розташовані в Азії та Лівії (Африці). Тому-то Геродот і розпочинає свій твір з опису Єгипту, Месопотамії, Лідії, Мідії та Персії, зазначаючи, що саме греки запозичили з тієї чи іншої цивілізації. Для еллінів «Азія» починалася в Малій Азії. Звідси розпочинали свої подорожі їхні послы та купці. Звідси розпочав свій похід царевич Кір (401 р. до н.е.), описаний Ксенофонтом в «Анабазисі». Звідси розпочав завоювання Перської держави Александр Великий. Звідси розпочали свої завоювання в Азії римляни.

«Енея звали Енеусом, уже не паном, домінусом, себе ж то звали троянус»

Завоювавши Карфагенську державу (146 р. до н.е.), римляни утворили тут провінцію, якій дали назву Африка. Згодом (не в останню чергу завдяки новим римським завоюванням) ця назва поширилася на весь материк, витіснивши стару назву Лівія. Підкоривши Пергамське царство (133 р. до н.е.), римляни утворили тут провінцію, якій дали назву Азія. Саме тут були руїни Трої. Оспівана в «Гліаді» та «Одисеї» Троянська війна стала знаковою подією для античної та наступних середземноморсько-європейських цивілізацій, а ці дві поеми слугували зразками поетичної творчості, зокрема, і для «Енеїди» Вергілія. Уже у III ст. до н.е. серед римлян з'являється уявлення про те, що вони – нащадки частини очолюваних Енеєм утікачів, котрі залишили руїни Трої в пошуках нової Батьківщини, яку знайшли в Італії, а через кілька поколінь Ромул та

Рем заснували Рим. Згодом ця легенда набувала дедалі більшого поширення, аж поки у часи імператора Авґуста (30 р. до н.е. – 14 р. н.е.) не була уславлена у двох величезних за розмірами та значенням творах – «Історії Риму» Тита Лівія та «Енеїді» Публія Вергілія Марона. Відтепер троянське походження стало частиною національного міфу та державної ідеології римлян. Відповідно, було сформовано офіційну культуру пам'яті. Цікавою ілюстрацією може слугувати опис римським істориком Тацитом (I–II ст.) візиту в «Азію» представника правлячої династії Германіка, призначеного намісником східних провінцій у часи імператора Тиберія (14–37 рр.): «Отже, відвідавши Іліон і оглянувши в ньому все, що було гідне уваги як знак мінливості долі та пам'ятник нашого походження, він знову прямує [на кораблі] до Азії та пристає до [міста] Колофону»²⁸. Славетна Троя розташовувалася в «Азії», а її найближчими сусідами на суходолі були Кілікія (підкорена Помпеем) та Вірменія (яка в ті часи виконувала функцію буферної держави між Римом та Парфією).

У ренесансному історієписанні Рим був універсальною моделлю для наслідування («Рим – місто-володар та цар, усього світу голова», «*Roma domina et regina urbium, totiusque mundi caput*»)»²⁹. Рим був «вічним містом» («*Roma aeterna*»), проте не найдавнішим, адже його заснували вихідці з Трої, тобто з Азії, які оселилися в Італії у землі латинів (згідно з версією, найбільш спопуляризованою Лівієм та Вергілієм). Початки самої Трої сягали міфічних часів, принаймні до її зведення доклали рук Геракл, Аполлон та Посейдон. Отже, якщо Рим сприймався як зразкове втілення ідеї міста, то Троя була прообразом (архетипом) міста. Троянська війна сприймалась як чи не перша історична подія, яка, власне, відокремлювала історичний час від міфічного, і була в одному ряду з походом Александра Великого, правлінням Авґуста (не в останню чергу завдяки творчості саме в його час Лівія, Вергілія, Горація та Овідія), а з біблійних подій могла бути співвіднесена з розселенням по землі нащадків Ноя після потопу або будівничих Вавилонської вежі та виходом євреїв з Єгипту.

Уже римські поети використовували Троянську війну як референтний пункт відліку історичного часу. Зокрема, Публій Овідій Назон (I ст. до н.е. – I ст. н.е.) в поемі «Метаморфози» (своєрідна міфологічна енциклопедія) писав: «Сам пам'ятаю, що під час Троянської війни я був Евфорбом, сином Пандея»³⁰. Троянська війна як межа між «до» і «після» виступає в поемі Лукреція (I ст. до н.е.): «До Троянської війни і до загибелі Трої / Багато поетів інших інші оспівало діяння»³¹.

Саме таке розуміння Троянської війни як базового концепту європейської цивілізації було притаманне й Ренесансу. Французький гуманіст Мішель Монтень (1533–1592 рр.), навіть уважаючи Троянську війну вигадкою Гомера, указуючи на її значення для культури та повсякденного життя європейців, писав:

«Яка слава може зрівнятися зі славою Гомера? Ніщо не живе в устах людей таким повним життям, як його ім'я і його твори, нічого не люблять вони так і не знають так, як Трою, чарівну Єлену та

²⁸ «igitur adito Ilio quaeque ibi varietate fortunae et nostri origine veneranda, relegit Asiam adpellitque Colophona» (*Тацит*. *Аннали*, 2:54).

²⁹ *Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi.* – Vol.1. – №45.

³⁰ «Ipse ego nam memini, Troiani tempore bello Panthoides Euphorbus eram» (*Метаморфози*. XV, 168).

³¹ «Et supera bellum Troianum et funera Troiae Multi alias alii quoque res cecinere poetae».

війни через неї, яких, можливо, насправді й не було. Досі ми даємо своїм дітям імена, вигадані ним понад три тисячі років тому. Хто не знає Гектора й Ахілла?»³².

Разом зі створенням світу, різдвом/утіленням Христа, заснуванням Риму та першою олімпіадою, зруйнування Трої було одним із пунктів відліку часу та співвіднесення різних подій на історичній шкалі, відколи розпочалися розрахунки з метою створення універсальної хронології. Цікавий зразок містить другий том атласу Г.Брауна «Міста земного кола» («*Civitates Orbis Terrarum*»), який, до речі, був уже в бібліотеці батька І.Алембека, отже був йому відомий ще до написання тим власного нарису про Львів. Зокрема, в описі Мантуї зазначено, що місто засноване за 40 років до Троянської війни. Автор (безумовно, великий патріот Мантуї) порівнював біблійну, римську та ранньохристиянську хронології, аби з'ясувати, що відбувалось одночасно. Посилаючись на авторитет Павла Орозія, він зазначав, що Рим засновано за 752 («*ante Christi Salvatorem natalem*»), а Мантую – за 1183 роки до Різдва Христового³³. Таким чином, у змаганні за давність походження Мантуя випередила Рим, причому коріння її нібито сягало в доісторичні часи – до Троянської війни!

«De fundatoribus urbium», або У пошуках славетних засновників

Міфи заснування міст були складовою частиною гуманістичного дискурсу. Одні міста намагались підвищити свій статус, виводячи походження перших поселенців від римлян і приймаючи такі епітети, як «дочка Риму» («*filia Romae*»), «маленький Рим» («*parva Roma*»), або, як у випадку з Павією та Венецією – «інший Рим» («*altera Roma*»). Деякі прив'язували своє заснування до діянь Рема, брата Ромула, таким чином прагнучи довести рівність Риму (скажімо, французьке місто Реймс вважало Рема своїм засновником). Треті, напевно з біжучих політичних міркувань, прагнули віднайти в давніх часах коріння сучасної незалежності та суперництва з Римом, стверджуючи, що їх місто так само, як і Рим, заснували втікачі-троянці (як, наприклад, флорентійські історики у XIV ст.)³⁴, або ж і перевершити Рим за давністю походження, як це сталося у випадку Мантуї.

Значна частина подібних міфів про походження міст базувалася на етимологічних вправах лексикографів, тобто подібність звучання сучасної назви з якимось відомим давнім містом або іменем біблійного чи античного героя чи бога вважалася достатнім аргументом. Так, у XIV ст. гуманіст із Верони Гільєльмо да Пастренго у своєму трактаті «Про походження» («*De originibus*», надруковано 1547 р.) виводив назву Венеції від шляхетного роду енетів з області Пафлагонія в Малій Азії, назву Генуї («*Janua*») – від імені римського бога Януса, тоді як Равенна, на його думку, завдячує своїм походженням одному з титанів, нащадків Німврода («*Nembroth*»)³⁵.

³² *Монтень М.* Опыты: Эссе. – Москва, 2007. – С.577.

³³ *Braun G.* Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi. – Vol.2. – №50.

³⁴ *Jacks P.* The Antiquarian and the Myth of Antiquity: The Origins of Rome in Renaissance Thought. – Cambridge, 1993. – P.8–9.

³⁵ *Ibid.* – P.76.

Якщо одні міста виводили своє заснування (справжнє чи вигадане) від римлян, то інші намагалися довести власну причетність до троянців. Причому обґрунтування подібних претензій робилося не тільки за допомогою легенд і дуже вільного поводження з етимологією, але й із застосуванням матеріальних об'єктів чи, хоча б, натяку на них. Відомо, що після здобуття Константинополя хрестоносцями 1204 р., їхні союзники-венеціанці вивезли до рідного міста кілька скульптур та барельєфів, які встановили у самому центрі Венеції, таким чином, запозичивши в імперській столиці частину її сили та слави. У цьому ж річці, певно, слід розглядати й повідомлення німецького священника Людольфа фон Зюдгайма, який близько 1350 р. здійснив паломництво до Святої Землі. В описі своєї подорожі він зазначав, що на місці стародавньої Трої (принаймні тому, яке він уважав таким) не можна побачити жодних залишків, деякі підмурки перебувають під водою, і як тільки щось викопують відразу вивозять (мабуть, мова тут про венеціанців). Людольф був переконаний, що Венеція цілком збудована з матеріалів, привезених із Трої, що у Венеції немає жодної колони чи тесаного каменю, який би не був троянського походження. Імовірно, в основі цього оповідання лежали реальні факти експорту підприємливими італійцями старожитностей з їхніх володінь в Егейському морі. Також Людольф зазначав, що Генуя цілком збудована із залишків, привезених з Афін³⁶. Інший паломник, італійський нотарій Ніколо Мартоні з Карінолі біля Капуї, у лютому 1395 р. провів пару днів в Афінах. У своєму творі («Liber peregrinationis ad Loca Sancta») він стверджував, що в Парфеноні (в той час там була церква Панагії, яку латиняни називали церквою Діви Марії) встановлено ворота з Трої, які було перенесено сюди після зруйнування міста³⁷. Отже, використання престижного каміння (реального чи уявного) сприяло перенесенню/запозиченню слави та сили колись славетних і могутніх міст.

Там, де бракувало власних старожитностей, а «запозичувати» чужі, як це робили венеціанці та генуезці, не було можливості, доводилось їх «винаходити», аби таким чином додатково аргументувати етимологічні чи (псевдо)історичні побудови. Із першої книги «Історії Риму» Тита Лівія було відомо, що Еней та Антенор одночасно втекли з Трої. Перший висадився в Лації та лише через кілька поколінь його нащадки заснували тут Рим. Антенор прибув в область венетів/енетів та заснував Падуя. Отже, Падуя старша за Рим. Згідно з хроністом XV ст. Гільєльмо Онгареллі, падуанський юрист Ловато Ловаті (1241–1309 рр.) «випадково натрапив» у 1274 р. на могилу троянця Антенора³⁸. У пам'ять про засновника міста було зведено Арку Антенора (1283–1284 рр.)³⁹. Міська громада взяла пам'ятку під охорону і використовувала пам'ять про античного героя для політичних потреб. Антенор як засновник міста і його могила згадані в описі Падуї, уміщеному у шостому томі (1617 р.) атласу Г.Брауна⁴⁰, в якому було опубліковано й скорочений варіант опису Львова Г.Алембека. Йоганн Алембек, як і багато його співвітчизників, навчався в Падуанському університеті та, безпере-

³⁶ Weiss R. The Renaissance Discovery of Classical Antiquity. – Oxford, 1988. – P.133.

³⁷ Ibid. – P.134.

³⁸ Jacks P. The Antiquarian and the Myth of Antiquity... – P.41.

³⁹ Weiss R. The Renaissance Discovery of Classical Antiquity. – P.121.

⁴⁰ Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi. – Vol.6. – №55.

чно, знав і про походження міста, і про могилу його засновника. Цей досвід він свідомо чи ні, але застосовував і в «Топографії міста Львова».

Боротьба за троянську спадщину

Гуманісти, як і їх попередники – середньовічні інтелектуали, схильні були пояснювати нове в рамках уже відомого, що спиралося на авторитетне знання – античне, біблійне, патристичне тощо. Коли у XIV–XV ст. Європа зіштовхнулася зі зростаючою експансією османів гуманісти почали ототожнювати турків із троянцями («тевкрами») ⁴¹. Леонардо Бруні, Антоніо Панорміта, Марсіліо Фічино та інші гуманісти регулярно застосовували термін «тевкри» («Teucris») для позначення турків («Turchi»). Він фігурував у буллах та бреве папи Євгенія IV, та в офіційній кореспонденції Флоренції, Венеції й інших італійських держав ⁴². В основі цього ототожнення, з одного боку, етимологія – подібність звучання (турки та тевкри), з іншого – той факт, що ядро Османської держави включало й землі з руїнами Трої, неподалік яких розташовувалась їхня столиця (до 1395 р.) Бурса. Проте не треба сприймати цю ідентифікацію як збіг обставин – співзвучність назв та територіальну близькість. Термін «тевкри» для позначення троянців був відомий лише вузькому колу, і те, що його знайшли для ототожнення з «турками», свідчить про те, що його шукали. Так само й у випадку з територіальною ідентифікацією. Згадавши, що на землях османів є залишки Трої, гуманісти не згадали багато інших міст та держав, які існували на цій території до турків. Таким чином, маємо справу з певним стилем мислення, зі специфічною когнітивною рамкою, у межі якої намагалися вписати нові явища.

Поки османи воювали з персами, Тамерланом, болгарами та сербами все було ніби нічого. Проте коли 1453 р. вони захопили Константинополь – один зі стовпів європейської цивілізації – ставлення до них, зокрема й на символічному рівні, почало змінюватися. Із 1450-х рр. питання термінології набуло вже політичного значення. Відомий гуманіст Енеа Сільвіо Пікколоміні (1405–1464 рр.; з 1447 р. єпископ Трієста, потім Сієни) у своєму листі до Папи Римського Миколая V, написаному 1453 р., заперечував проти ототожнення турків із троянцями:

«Ті, кого тепер називають турками, не є, як дехто вважає, троянцями або персами. Вони є скіфським народом із центру Варварії; про них розповідають, що в давні часи вони мешкали по той бік Евксину та Перікейських гір, поблизу північного океану, як уважає філософ Етіхус» ⁴³.

Ставши понтифіком під ім'ям Пія II (1458–1464 рр.), Пікколоміні нібито написав (близько 1460 р.) листа султанові, в якому називав турків нащадками скіфів, а Мегмед II (1451–1481 рр.) у своїй відповіді стверджував, що турки та італійці походять від троянців, і що він помстився грекам (візантійцям) за

⁴¹ Harper J.G. Turks as Trojans, Trojans as Turks: Visual Imagery of the Trojan War and the Politics of Cultural Identity in Fifteenth-Century Europe // *Translating Cultures: Postcolonial Approaches to the Middle Ages* / Ed. D. Williams, A. Kabir. – Cambridge, New York, 2005. – P.151–152, 157–158, 168, 172.

⁴² Hankins J. *Humanism and Platonism in the Italian Renaissance*. – Roma, 2003. – P.331.

⁴³ Ibid.

смерть Гектора. Суть та сенс цього вигаданого (?) листування дуже добре передав М.Монтень:

«Не тільки окремі нації, а більшість народів намагається вивести своє походження, спираючись на його (Гомера) вигадки. Хіба не писав турецький султан Мегмед II папі Пію II: «Я вражений, чому домовляються та об'єднуються проти мене італійці? Хіба ми не походимо від одних і тих самих троянців, і хіба в мене не та ж мета, що й у них – помститися за кров Гектора грекам, яких вони нацьковують на мене?». Хіба не є грандіозною вистава, в якій королі, республіканські діячі та імператори протягом стількох століть намагаються грати гомерівські ролі?»⁴⁴.

У 1463 р. султан нібито відвідав руїни Трої та вихвалявся, що помстився за троянців, завоювавши греків. Якщо ця історія, так само, як і лист-відповідь папі, є вигадкою італійських гуманістів, це тільки підтверджує певний стиль їх мислення – нові народи вони намагалися вписати в античну картину світу.

Топос Троянської війни застосовувався в міжнародних відносинах. У межах згаданої когнітивної рамки ворожнеча у середні віки між візантійцями/греками та латинянами/римлянами своїм корінням сягала часів протистояння греків/ахейців та троянців (предків римлян) під Троєю. Середньовічні інтелектуали були завжди напоготові надати своїм монархам пояснення будь-якого конфлікту тим, що «ми» є нащадками троянців/римлян, а «вони» – греків, або навпаки⁴⁵. Ролі вже були добре відомі, залишалось тільки одягти відповідні маски.

Унаслідок османських завоювань поступово відбувалася зміна у застосуванні термінології. Термін «Азія» позначав античний та християнський періоди в історії цього регіону. Коли ж йшлося про сучасність, про землі, підкорені османами, послуговувалися поняттям «Варварія»/«Барбарія» або «Варварська Туреччина» («*Turchia barbariorum*»). Туркам було відмовлено у троянському походженні та вказано на їх скіфське/варварське коріння. Почали з'являтися спеціальні трактати, присвячені родоводу турків, серед яких одним із перших була «Книга про походження османів» («*Liber de familia Autumanorum*») Нікколо Сагундіно. У своєму «Елегантному описі Азії та Європи» (виданий 1531 р.) Пікколоміні присвятив походженню османів окрему главу (*Caput C «De Turcarum origine et moribus. Item de Ottomanorum progenie»*), в якій критикував тих, хто вважав, що турки («*Turci*») походять від тевкрів («*Teuci*»).

Азія – колыска людства, батьківщина першопредків, джерело влади

З Азії походить людство. Саме там Бог створив Адама, там народжувалися та жили перші покоління людей. В Азії мешкав Ной. Під час потопу він із родичами врятувався в ковчегу, висадившись нарешті на верхівці Арарату: «І зупинився

⁴⁴ Монтень М. Опыты: Эссе. – С.577.

⁴⁵ *Hoppensbrouwers P.* Such Stuff as Peoples are Made on: Ethnogenesis and the Construction of Nationhood in Medieval Europe // *The Medieval History Journal*. – 2006. – Vol.9. – №2. – P.204–206; *Innes M.* Teutons or Trojans? The Carolingians and the Germanic Past // *The Uses of the Past in the Early Middle Ages* / Ed. Y.Hen, M.Innes. – Cambridge, 2000. – P.227–249; *Parsons A.E.* The Trojan Legend in England: Some Instances of Its Application to the Politics of the Times // *Modern Language Review*. – 1929. – Vol.24. – №3. – P.253–264; №4. – P.394–408.

ковчег у сьомому місяці, у сімнадцятий день місяця, на горах Араратських» (Буття, 8:4). Посол французького короля до великого хана у 1253–1255 рр. французько-анець Гійом де Рубрук у своєму звіті в описі Вірменії зазначав, що на горі Масіс (Арарат) висадився Ной із родичами і там досі зберігаються залишки ковчегу⁴⁶. За свідченням Г. де Рубрука, вірмени називають гору «матір'ю світу». Марко Поло («*Li divisament du monde*», 1298–1299 рр.), який подорожував Вірменією близько 1271 р., зазначав: «У Великій Вірменії, скажу вам ще, на високій горі – ковчег Ноя»⁴⁷. Гетум із Корикоса (1307 р.) в описі Вірменії повідомляв:

«У Вірменії є найвища гора з тих, які є у світі, яка у просторіччі йменується Арарат. І на вершині цієї гори спочатку зупинився ковчег Ноя після потопу. І оскільки там лежить багато снігу, який постійно ту гору вкриває, як узимку, так і влітку, ніхто не може звестися на ту гору. Також постійно видно на її вершині чорний предмет, про який усі кажуть, що це ковчег»⁴⁸.

Отже, Арарат є найвищою горою у світі. Такою він залишався і для середньовічних християн. Більш того, саме звідси, із Вірменії, з Азії, почалося розселення нащадків Ноя, і земля знову була залюднена.

Середньовічні історики та енциклопедисти, спираючись на біблійну традицію (Вихід, 10), саме від Ноя виводили походження всіх сучасних їм народів⁴⁹. Гуманісти поступово доповнювали цю генеалогію елементами античної традиції. Так, Енеа Сільвіо Пікколоміні в «Елегантному описі Азії та Європи» (1531 р.) присвятив заселенню Азії окрему главу 98 («Які народи першими Азію населяли»; *Caput XCVIII «Qui primum populi Asiam coluerint»*)⁵⁰. Згідно з одним із варіантів, який наводив Пікколоміні, усе почалося з Вірменії, від тих людей, які вийшли з ковчегу Ноя. Далі він хронологічно поділяв заселення Азії на три етапи, використовуючи як часовий маркер Троянську війну: народи, які оселилися в Азії до неї («*ante bellum Troianum*»), народи, час поселення яких точно невідомо, зокрема й вірмени («*et Armenii*») і, нарешті, народи, які «після зруйнування Іліона в Азії змагалися» («*post cladem Iliacam in Asiam puenisse*») ⁵¹. В описі

⁴⁶ «Поблизу згаданого вище міста (Нахичеван – *О.О.*) розташовано дві гори, на яких, як кажуть, зупинився ковчег Ноя; цих гір дві, одна побільше другої; у підніжжя їх пліне Аракс. Там розташоване одне місто, яке називається Цеманум, що значить «вісім»; кажуть, що воно назване так від восьми осіб, котрі вийшли з ковчегу і збудували місто на більшій із гір. Багато хто намагався зійти на гору і не міг. І згаданий (вірменський – *О.О.*) єпископ розповів мені, що один чернець дуже цікавився цим сходженням, проте йому з'явився ангел, приніс йому дерево від ковчегу і сказав, щоб він більше не робив спроб. Це дерево зберігалось, як вони мені казали, у них у церкві. На (перший – *О.О.*) погляд ця гора не дуже висока, так що люди могли б швидко піднятися на неї. Утім, один старець навів мені досить переконливий аргумент, чому ніхто не повинен підніматися на неї. Назва гори Масіс, і це слово їх мовою жіночого роду. «На Масіс, – сказав він, – ніхто не повинен сходити, оскільки це – матір'ю світу»

(див.: Рубрук Г. де. Путешествие в восточные страны // Джованни дель Плано Карпини. История монголов / Гильом де Рубрук. Путешествие в восточные страны / Книга Марко Поло / Вступ. ст., комент. М.Б.Горнунга. – Москва, 1997. – С.184–185).

⁴⁷ Книга Марко Поло // Там же. – С.204.

⁴⁸ Hayton. La flor des estoires de la terre d'Orient. – P.128 (французькою), P.268 (латинською).

⁴⁹ Hopenbrouwers P. Such Stuff as Peoples are Made on... – P.200.

⁵⁰ Piccolomini A.S. Asiae europaeque elegantis descriptio. – Basileae, 1531. – P.272.

⁵¹ Ibid. – P.278.

Азії (Малої Азії) главу 64 Пікколоміні присвятив Троаді, а главу 67 – Іліону⁵². Гірська система Тавру поділяє цю Азію на шість частин, зокрема й Кілікію, а Вірменію відокремлює від Месопотамії⁵³. «Ковчег Ноя на горах Вірменії після потопу спочиває»⁵⁴. Кавказ сягає Індії, а свою назву отримав від вояків Александра Македонського. Пікколоміні не забуває додати, що саме до Кавказу був прикутий Прометей («Promethei miracula»)⁵⁵. Отже, античні та біблійні старожитності у світогляді гуманістів співіснують із сучасними реаліями, навіть мають більше символічне значення, тому їм присвячено набагато більше уваги, ніж, скажімо, османам, які на той час уже захопили й Малу Азію, і Вірменію.

Нарешті, гуманісти переплітали біблійну та античну традицію з героями місцевих дохристиянських міфів. Ототоження певного біблійного персонажа з античним і варварським дозволяло створювати нові етногенетичні генеалогії. Подібний синтез був характерним для німецьких гуманістів, особливо після того, як було опубліковано «Германію» Тацита. Німецький гуманіст Іоганн Турмаер/Авентінус (1477–1534 рр.), писав, що Ной, відомий як Янус, якого німці називають «Himmel», оселився у Вірменії після потопу. Зі своєю жінкою, на ім'я Веста або Нерта, Ной є предком усіх героїв. Туїскон («Tuisco»), син Ноя, залишив Вірменію разом із багатьма героями через 131 рік після потопу. Дружина героїв, які залишили Вірменію, включала Гомера, батька Італії та діда Іспанії через свого сина Таґа («Tagus»). Аск, також відомий як Аскенест або Асканій, був князем, що залишив Туїскона й оселився у Пруссії. Альбїон, також один із перших емігрантів, зайняв і назвав (на свою честь) острів, що став Англією та Шотландією. Сам Туїскон, відомий також як «Гігант»/«Велетень», є батьком німців та вендів⁵⁶. Основою для подібних генеалогій могло бути переконання, що народ, який походить безпосередньо з Вірменії, країни, де зупинився ковчег Ноя, і звідки наново почалося залюднення світу, вище за своїм статусом, ніж інші народи⁵⁷.

Таким чином, заселення Львова при самому його заснуванні саме вихідцями з Вірменії автоматично піднімало престиж міста в очах освічених читачів у відповідності як до троянської, так і до біблійної історії.

Ще далі пішов польський францисканець Войцех Дембolenцький (бл. 1585 – бл. 1646 рр.), генерал Товариства викупу полонених християн із турецької та татарської неволі. У 1626–1646 рр. він переважно мешкав у Кам'янці-Подільському та Львові. У час, коли європейські гуманісти конструювали престижні генеалогії кожен своїй нації, В.Дембolenцький вирішив перевершити всіх. 1633 р. він видав книгу «Вивід єдиновладної держави світу», в якій доводив першість поляків серед інших народів світу в рамках сарматського месіанізму. Першою у світі мовою була польська, якою в раю розмовляли між собою Бог та Адам. Від цієї мови походять усі інші. Відповідно поляки (скіфи/сармати) і в майбутньому мають виконати місію визволення Азії та Африки з рук невірних. Колись їхній предок Полях переніс із Лівану до Польщі трон світу. Тепер король польський має

⁵² *Piccolomini A.S. Asiae europaeque elegantis descriptio.* – P.169, 179.

⁵³ *Ibid.* – P.12, 14.

⁵⁴ «Arca Noe in montibus Armeniae post diluvium resedit» // *Ibid.* – P.98–99.

⁵⁵ *Ibid.* – P.13.

⁵⁶ *Borchardt F.L. German Antiquity in Renaissance Myth.* – P.166.

⁵⁷ *Hoppenbrouwers P. Such Stuff as Peoples are Made on...* – P.201, f.30.

перемогти турків і трон перенести у Сирію, установивши його на горі Лівану. В основі трактату, як і більшості подібних книжок, етимологія. Дуже цікава етимологія Азії та Європи. За твердженням В.Демболенцького, «Азія» називається так від слова «оживає» («Ożyja»), оскільки з неї вийшли або ожили всі сотворені живі істоти. «Європа» має називатися «народжена» («Narodysca»), оскільки в ній витворилися всі народи з первісних азійських слов'яно-поляків⁵⁸. Отже, Азія є не просто місцем зародження людства, де слід шукати престижне коріння власної нації (з троянців, нащадків Ноя – мешканців Вірменії тощо), але також джерелом влади – як політичної, так і сакральної.

Символічна географія Азії

З Азії бере початок християнство. В Азії розташовані Свята Земля та Єрусалим. Саме звідси походить більша частина найдавніших християнських реліквій. Сюди прямують прочани. Тут народився і проповідував Христос. В Азії діяли більшість апостолів, від яких безпосередньо отримали хрещення місцеві народи. Ранні християнські громади були в Малій Азії та Сирії. До них звертаються апостоли в «Посланнях», їх перелічує Іоанн Богослов в «Одкровенні». Одним із найцінніших джерел з історії ранніх християн були та залишаються листи намісника Віфінії Плінія Молодшого до імператора Траяна про християн у його провінції на межі I–II ст.

Вірменія також відіграє особливу роль в історії поширення християнства. Вірменський історик Мовсес Хоренаці (V ст.) повідомляє, що вірменський цар Абгар V (4 р. до н.е. – 50 р. н.е.), правитель міста Едесса на півночі Сирії, дізнавшись про зцілення Христом хворих, відправив посланців до Спасителя з проханням прийти до його міста і зцілити від давньої хвороби. У відповідь Христос надиктував листа апостолові Фомі, якого відніс до Абгара апостол Фадей. Той зцілив царя та інших недужих, після чого правитель Едесси й усі мешканці міста охрестилися⁵⁹. Таким чином, вірменський цар став першим державцем у світі, який прийняв християнство. Це оповідання було відоме в Європі. Знав про нього й І.Алембек. В описі вірменської громади у Львові він зазначав, що вірмени «у літургії своїй завжди згадують Абгара, першого вірменського царя-християнина»⁶⁰. У 301 р. вірменський монарх Трдат III оголосив християнство державною релігією у своєму царстві, тоді як у Римській імперії 312 р. воно лише набуло рівних прав з язичницькими культурами, а статус єдиної державної релігії здобуло тільки 395 р. Це теж було добре відоме європейським інтелектуалам. Зокрема, Пікколоміні у своєму трактаті відзначав, що вірмени вже у часи імператора Константина були християнами⁶¹.

⁵⁸ «Azja powinna się nazywać «Ożyja», bo w niej powstała czyli ożyła wszelka rzecz stworzona, żyjąca, Europa – «Narodysca», bo się w niej wszystkie narody z pierwotnych azjatyckich słowianopolaków potworzyły» (див.: *Dębołęcki W.* Wywód jednowładnego państwa świata. – Warszawa, 1633 [Електронний ресурс]: http://pl.wikipedia.org/wiki/Wojciech_Dębołęcki; http://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Dembolecki_Wojciech

⁵⁹ *Мовсес Хоренаці.* История Армении: Кн. 2:30–33 [Електронний ресурс]: <http://www.vehi.net/istoriya/armenia/khorenaci/02.html>

⁶⁰ «In Liturgia eorum semper recordantur Abgarii Regis Armenorum primi Christicolae» (див.: *Alnpekius I.* Topographia civitatis Leopolitanae. – P.20).

⁶¹ *Piccolomini A.S.* Asiae europaeque elegantis descriptio. – P.113.

Античний історик Аппіан Александрійський (I–II ст.) у вступі до своєї «Римської історії» окреслив кордони Римської держави: «В Азії – ріка Євфрат, гора Кавказ, царство Великої Вірменії, колхи, які живуть біля Евксинського Понту, та інші країни по берегах цього ж моря»⁶². В іншому місці він знову звертається до теми кордонів, особливо підкреслюючи Кавказ та Євфрат: «У римлян влада поширюється від крайнього заходу і зверненого до заходу океану до гори Кавказ і ріки Євфрат»⁶³. Як відомо, Євфрат бере свій початок на Вірменському нагір'ї, а на півночі Велика Вірменія сягала схилів Кавказу. (Латинською мовою Аппіан був надрукований 1452, 1551, 1557, 1582 та 1634 рр., що свідчить про його популярність у ренесансній Європі). Отже, Кавказ і Євфрат – це кордони римського світу («*Rex Romana*») і середземноморської ойкумени у цілому. Далі на схід розташована загадкова Персія, казкова Індія та фантастичні країни й народи. Ця схема була сприйнята ранніми християнами і набула поширення у світогляді середньовічної Європи. Велике значення мав Євфрат і у християнській есхатології, де він слугував не тільки географічним кордоном між нашим і не-нашим світом, але також і кордоном хронологічним між часом людським і кінцем часів. Ось як описував наближення Страшного суду Іоанн Богослов: «Шостий ангел вилив чашу свою у велику ріку Євфрат: і висохла в ній вода, щоб готовий був шлях царям від сходу сонця» (Одкровення, 16:12). Зникнення Євфрату є знаком початку кінця, за яким світ повертається до свого первісного позачасового стану. Це також знак зникнення кордону між «нами» і «ними», між живими та померлими, оскільки всі мають постати перед суддею на Страшному суді.

На середньовічних картах світу («*mappe mundi*»), що мали колоподібну форму, Азія займала половину території, відповідно Європі та Африці відводилося по чверті. Європу та Африку розмежовувало Середземне море, від Азії їх відмежовували ріки Дон/Танаїс та Ніл. Такі мапи прийнято називати «Т-О»-картами, де «О» – це зовнішні обрії світу, а «Т» – кордони між трьома його частинами, тобто Середземне море, із Нілом і Танаїсом, що впадають до нього. Центр «Т-О»-карт завжди знаходиться в Єрусалимі. Такі карти завжди орієнтовані на схід (а не на північ, як зараз). Саме на крайньому сході картографи зображували Рай або обличчя Христа⁶⁴. Саме на сході з'являється сонце і звідти прийде Христос в останні часи («зійде Сонце правди і зцілення в промінні його» (пророк Малахія, 4:2)), щоб судити людей, як живих, так і тих, хто встане з могил у день Страшного суду. У відповідності до цих уявлень орієнтовані поховання християн – головою на захід, щоб обличчя було звернено на схід. Отже, схід був сакральною стороною світу і для європейців, розташовувався він в Азії. У регіонах довкола Єрусалиму, переважно між Середземним морем та Євфратом, картографи зображували найбільше символів (Червоне море, Вавилонська вежа, Арарат та ковчег Ноя тощо), пов'язаних зі Старим і Новим заповітами, додатково підкреслюючи значення цієї частини світу для християн.

⁶² Аппиан Александрійский. Римская история. – Москва, 2002. – С.7.

⁶³ Там же. – С.9.

⁶⁴ Münkler M. Experiencing Strangeness: Monstrous Peoples on the Edge of the Earth as Depicted on Medieval *Mappe Mundi* // *The Medieval History Journal*. – 2002. – Vol.5. – №2. – P.195–221.

Леополіс серед зірок

У давні часи люди починали якісь важливі справи, лише порадившись із ворожбитами, віщунами, астрологами та здійснивши відповідні ритуали. З античної літератури був добре відомим ритуал ворожіння за польотом птахів, здійснений Ромулом та Ремом на світанку перед заснуванням Риму та Александром Македонським перед заснуванням Александрії в Єгипті. Ритуали супроводжували й сам процес закладки міста, яке, як і людина, мало долю і дізнатись її можна було за допомогою астрології. Своє значення ця наука зберігала у середньовічній та ренесансній Європі⁶⁵.

У бібліотеці І.Алембека було кілька книжок з астрономії та астрології (№17 «Astrologia na Pargaminie», №26 «Planetenbuch», №113 «Astronomia Niem.», №116 «Sphera», №152 «Astron. Niem.»)⁶⁶. Складання гороскопів вважалося ознакою освіченої людини. Сучасник І.Алембека доктор медицини Себастьян Петрици (1554–1626 pp.), що жив у Львові у 1591–1601 pp., у своєму невеличкому щоденнику занотовував не тільки дні народження синів, але також і години, коли це відбулося⁶⁷. Безумовно, це робилося задля складання їх гороскопів. І.Алембек у «Топографії...» великої уваги надавав описові герба, який затвердив Львову Папа Римський Сікст V 15 вересня 1576 p., зокрема зіркам, там зображеним. Місто отримало свою назву від князя Лева, проте це абсолютно не заважало порівнювати його з сузір'ям Лева і вести мову про його зодіакальне значення для «міста лева». Так пізніше зробив уродженець Львова, професор Замойської академії Базилій Рудомич, коли 1651 p. опублікував панегірик рідному місту. На зворотному боці титульного аркушу вміщено герб міста, де лев зображений як сузір'я і значення кожної зірки автор панегірика розтлумачує на наступних сторінках. Зірки він ототожнював зі старостою, каштеляном, магістратом, кафедральним собором, домініканцями, єзуїтами, монастирями тощо. Цікаво, що п'яту зірку ототожнено з послідовниками «греко-русинського обряду» та вірменами, шосту – з іншими міщанами (католиками) та їх чеснотами⁶⁸. Астрономія/астрологія була дуже поширеною складовою панегіриків. Так, панегірик на честь короля Міхала-Корибута Вишневецького Б.Рудомич теж починав з його гороскопу⁶⁹. Природно, що саме сузір'я Лева на зоряному небі відповідало «місту лева» на землі. Багатолітній член міського магістрату Юзеф-Бартоломій Зиморович (1597–1677 pp.) у вступі до своєї історії міста «Потрійний Львів», над якою він працював останні двадцять років життя, у посвяті міському сенату писав: «Левові вашому, який оселився під сарматським сонцем, я вирішив додати пишності історичним факелом»⁷⁰. Далі, описуючи герб міста

⁶⁵ Westman R. Rola astronoma w XVI wieku // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. – 1982. – Т.27. – S.19–56.

⁶⁶ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. – S.334–346.

⁶⁷ Diariusz S. Petrycego // *Barycz H. Sebastian Petrycy – uczony doby odrodzenia*. – Warszawa, Wrocław, 1957. – S.36–37.

⁶⁸ Rudomicz B. Leo Leopoliensis, Principis in Palatinatu Russiae Urbis. – Zamosciae, 1651. – P.81 a.

⁶⁹ Rudomicz B. Corona de lapidibus pretiosis. – Zamoscii, 1669. – P.B2.

⁷⁰ «Leoni autem vestro, in sole Sarmatico hospitanti, pompam face historiali addere statui» (див.: *Zimorowicz Iosephus Bartholomei. Leopolis triplex // Zimorowicz J.B. Opera, quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur* / Ed. C.J.Heck. – Lwów, 1899. – P.4).

(«Stemma Leopoldianum»), зазначав, що він був наданий руським князем ще в давні часи, на що вказує «крижана ведмедиця (полярна зірка – О.О.), яка супроводжує цього солярного дикого звіра (лева – О.О.)»⁷¹. Справді, зодіакальний Лев пов'язаний із Сонцем. У першому томі атласу Г.Брауна (який мав у своїй бібліотеці І.Алембек) в описі міста Праги вказано астрологічні підрахунки його заснування⁷².

Усе ж таки в «Топографії...» І.Алембека немає прямих вказівок на якісь астрономічні підрахунки або гороскопи рідного міста. Проте якщо пізніші барокові автори відверто вставляли астрологічні сюжети у свої твори, І.Алембек, як представник Ренесансу, міг діяти більш витончено та завуальовано, як він часто робив, використовуючи прийом алюзії. У пізньосередньовічній та ренесансній астрології кожна країна та місто були закріплені за певним знаком зодіаку та планетою⁷³. Наприклад, до Лева з дому Сонця («Leo domus Solis») належали Рим, Париж, Равенна, Кремона тощо. Отже, знак цей був би дуже престижним для Львова. А ось до Рака з дому Місяця («Cancer domus Lune») належала «варварська Туреччина» («Turchia barbariorum») ⁷⁴, у володіннях якої була й Азія (Мала Азія), і Троя, і Кілікія. Можна дозволити собі припущення, що, описавши заснування Львова, І.Алембек навмисно згадав «вірменських азійських воїнів», приховавши таким чином певні астрологічні підрахунки, добре зрозумілі його освіченим сучасникам, проте незрозумілі нам. Вірмени з Азії (варварської Туреччини) прибули до міста Лева. Це можна прочитати й так: Рак із дому Місяця прибув до Лева з дому Сонця. Місяць є символом ісламу, Сонце символізує Христа. Як відомо, рак рухається назад на відміну від інших істот, які становлять норму. Отже, рак – це відхилення від норми. Якщо католики – це норма (правильні християни), то вірмени-монофізити – відхилення від норми. Відтак ототожнення їх із сузір'ям Рака видається цілком можливим. Таким чином, вірмени-еретики з ісламської країни прийшли до християнського міста.

Що саме відбувалося 1270 р., який І.Алембек зазначив як дату заснування міста, на зоряному небі, в яких відносинах між собою були знаки зодіаку та різні «доми», ми, за відсутності астрологічної освіти, здогадатися не можемо. Проте І.Алембек міг таким чином навіть робити певні прогнози щодо майбуття міста, уникаючи будь-якої відповідальності (у цей час він конфліктував із міською владою), адже безпосередньо гороскопу він не склав.

Леополіс серед міст земного кола

Оскільки опис Львова І.Алембек створив для атласу Г.Брауна, логічно було б припустити, що під час роботи над «Топографією...» він наслідував певні зразки з перших томів «Міст земного кола» (1572, 1575, 1581 pp.), наявних уже в бібліотеці його батька (за даними опису майна 1588 р.). Принаймні, якщо описи міст із перших томів атласу не слугували для І.Алембека безпосередньою

⁷¹ «glacialis ursa, solari huic animali inhospita adstipulatur» // Ibid. – P.46.

⁷² Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praecipuarum totius mundi. – Vol.1. – №29.

⁷³ Jacks P. The Antiquarian and the Myth of Antiquity... – P.60.

⁷⁴ Ibid. – P.289, f.230.

моделлю, то він, безперечно, не міг уникнути їх впливу. У багатьох описах міст першого тому є версії їх виникнення. За нашими підрахунками, заснування пістських міст приписувалося троянцям.

Уже в першому описі з посиланням на середньовічного англійського хроніста Готфрида Монмутського зазначено, що Лондон заклав Брут, і він мав назву «Нова Троя» («Troia nova» – «Trinovantum»). Щоправда, автор наводив й іншу версію, за якою у часи Юлія Цезаря місто оточив мурами Луд і назвав «Caier Lud», що в перекладі з британської мови значить «Місто Луда» (звідси й Лондон – «Lundres»). Далі автор повідомляв: Іоанн Зеландус вважає, що «Trinovantum», по-британськи «trenovante», треба перекладати як «orpidum novum», тобто «нове місто», а не «Troia nova» («нова Троя»)⁷⁵. Отже, в основі методики тут етимологія, яка виводила назву міста від засновника. Ця методика базувалася на співзвучності та уявленні про переключення назви в різних мовах (елементи порівняльної лінгвістики: латинської та британської мов). Характерно, що автор не формулював власної гіпотези, а наводив версії різного походження. З іншого боку, в описі є елементи критики традиційної міфології, заснованої на псевдоетимології.

Опис Парижу, який називався «Лютецією паризіїв» («Lutetia Parisiorum»), був набагато простішим. Автор зазначав, що місто заснував троянець Парис, котрий походив від нащадків Яфета, сина Ноя, якого джерела називають вісімнадцятим кельтським королем Галлії. Обидві версії першої частини давньої назви Лютеція базуються на псевдоетимології, на принципі співзвучності⁷⁶. Стосовно Риму наведено відому версію (з посиланням на Діонісія Галікарнаського) про Ромула – нащадка Енея, який із троянцями прибув до Італії⁷⁷. Автор опису Генуї («Genua» – «Janua») наводив кілька варіантів заснування міста. За одним із них місто збудував Янус, цар Італії в давні часи, за іншим – троянський цар Ян⁷⁸. Іспанське місто Ечіа, Астір або Астіріс («Astir, sive Astigis, vulgo Eciia») заснував троянський герой Астір, який був візничим колісниці царя Мемнона, учасника Троянської війни, після якої він приплив до Іспанії⁷⁹. Майнц («Moguntia») в Німеччині просто заснував якийсь троянець («Troianus»)⁸⁰.

Набагато менше «зусиль» до урбанізації Європи доклали вороги троянців – греки. У першому томі лише одне місто – Лісабон («Olisipo nunc Lisboa») – має як засновника Одісея/Улісса («ab Ulisse conditam»)⁸¹. Це може вказувати на меншу популярність засновників-греків порівняно з троянцями. Певний виняток становив хіба що Геракл/Геркулес. Місто Нім («Nemausum») засноване його сином Немаусом («a Nemauso Herculis filio»)⁸². Пуат'є («Pictavis») заснували пієті («Pietii») – нащадки Гераклових синів Агафірса та Гелона⁸³. Стосовно угорської столиці Буди наведено дві версії. За однією – її заснував Буда, брат Аттіли,

⁷⁵ Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi. – Vol.1. – №1 a.

⁷⁶ Ibid. – №7.

⁷⁷ Ibid. – №45.

⁷⁸ Ibid. – №44.

⁷⁹ Ibid. – №5.

⁸⁰ Ibid. – №37.

⁸¹ Ibid. – №1.

⁸² Ibid. – №9.

⁸³ Ibid. – №8.

за іншою – будини, яких згадував Геродот⁸⁴. Проте всіх конкурентів перевершило німецьке місто Трір («Treveris»). Читач атласу міг дізнатися, що його заснував Требета («Trebeta»), син Ніна та Семіраміди з Ассирії, за 1947 років до Різдва Христового, у часи Авраама⁸⁵.

Водночас треба зазначити, що автори описів згаданих вище міст не сконструювали ці легенди, а лише використали те, що було вигадане до них. Саме тому вони наводили дві або й більше версій походження певного міста, не надаючи переваги жодній. Деякі, як автор опису Лондона, удавалися й до критики. У часи видання атласу І.Брауна пошук престижних предків уже починав сприйматися радше як літературний прийом, данина традиції, аніж виявлення справжньої давнини.

У XVI ст. дедалі частіше почали лунати критичні голоси супротивників міфології. Шотландський історик Джон Мейджор (1469–1550 рр.) у своїй «Історії Великої Британії» (1521 р.) відкинув оповідання про Скоту («Scota»), дочку фараона, від якої Шотландія («Scotland») нібито й отримала свою назву. Ще далі пішов італійський історик Полідор Вергілій у своїй «Історії Англії» (1534 р.). Він піддав критиці оповідання Готфрида Монмутського⁸⁶ про Брута, сина Сильвія, нащадка Асканія, сина Енея, який прибув до Британії за велінням богині Діани, знищив місцевих велетнів та дав острову власне ім'я. Полідор Вергілій зазначав:

«Ані Лівій, ані Діонісій Галікарнаський, який писав уважно про римські старожитності, ані хтось з інших авторів ніколи не згадував цього Брута, який також не згадується у хроніках бритів, оскільки давно вони втратили усі книги своїх пам'яток, як зазначає Гільда, який писав близько 580 р. нашого Спасителя. [...] Утім, у старі часи вони спокусилися на це право та свободу, що багато націй були настільки зухвалі, що виводили початки свого родоводу від богів (особливо римляни), уявляючи, що походження їхнього народу або міста могло б бути більш шляхетним та процвітаючим»⁸⁷.

Французький історик Етьєн Паск'є в «Дослідженнях Франції» (1560 р.) не тільки поставив під сумнів троянське походження галлів та існування Франсіона, від якого походить ім'я французів, але у цілому дав пояснення явищу пошуків славетних предків:

«Щодо троянців, то справді вражає що кожна нація згідна відчувати вельми почесним виводити свій давній родовід від зруйнування Трої. У цей спосіб римляни заявляють, що їхнім предком був Еней, у французів – Франсіон, у турків – Туркус, у британців – Брут, а перші мешканці Адріатики вихваляються Антенором. Так, ніби Троя була колискою рицарів, які відповідали за початок

⁸⁴ Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi. – Vol.1. – №41.

⁸⁵ Ibid. – №36.

⁸⁶ Більше про міфологічні конструкції Готфрида Монмутського див.: Ingledew F. The Book of Troy and the Genealogical Construction of History: The Case of Geoffrey of Monmouth's *Historia regum Britanniae* // *Speculum*. – 1994. – Vol.69. – №3. – P.665–704.

⁸⁷ Burke P. The Renaissance Sense of the Past. – New York, 1970. – P.71–72.

всіх інших країн, і ніби Боже провидіння спричинило зруйнування однієї нації аби піднести до слави сотню інших. Щодо мене, то я не наважуюсь ані заперечувати цю думку, ані прийняти її. Мені здається, що це дуже делікатне питання – дискутувати про походження націй. Оскільки спочатку вони були настільки незначні, що античні автори не турбувалися витратити свій час на обговорення їх початків, так що потроху пам'ять про ці початки цілком зникла, чи була замінена на гарні, проте неправдоподібні міфи. Подібну помилку роблять ті, хто даремно намагається розповісти нам на основі збережених свідчень та етимології, хто був засновником кожного міста. Не те, щоб я хотів сказати, що це ніколи не буде можливим, але що це можливе лише тоді, коли князь чи великий правитель навмисно вирішив збудувати якесь місто чи зробив його незалежним із надзвичайною величністю. Так, Константинополь був заснований Константином, а Александрія в Єгипті – Александром Великим»⁸⁸.

Проте, тільки у XVII ст. Західна Європа поступово позбулася своїх «троянських коренів».

Звернення до троянських предків мало місце й на українських землях Речі Посполитої. Сучасник І.Алембека – Мартін Ґруневеґ (1562–1606 рр.), уродженець Ґданська (у 1582–1588 рр. прикажчик на службі у львівського купця вірменина Асадура), під час комерційної подорожі 1584 р. перебував у Києві і зазначив у своєму щоденнику, що деякі кияни вважають, ніби їхнє місто стоїть на місці стародавньої Трої: «Багато з них також вірить, що Троя стояла на тому самому місці»⁸⁹. М.Ґруневеґ піддав критиці місцеву троянську легенду: «Відомо також, що Троя лежить у Малій Азії, близько 300 миль від Києва»⁹⁰. Ця легенда була відома й Себастьянові Ґленовичу, який критикував її у своїй поемі «Роксоланія» (1584 р.):

«Скрізь на левадах тут видно каміння зруйнованих мурів, / Залишки давніх руїн травами вже поросли. / Дехто гадає, що тут слід шукати фрігійську Трою, / Та, як на мене, пустий звук – оця видумка їх. / Де оті ріки сьогодні, які б фарбували так вовну, / Як твоя, Ксанфе, колись чиста вода для пиття? / Ну ж, покажи Сімоєнтові води та Іди джерела, / Саме отам, біля них, древня Троя була»⁹¹.

Відомий польський поет Ян Кохановський (1530–1584 рр.) критикував середньовічну легенду про походження чехів та поляків від Чеха й Леха⁹².

З іншого боку, цілком ігнорувати троянську традицію було неможливо. Вона мала вповні очевидну функцію: доводячи своє троянське походження, політична спільнота на локальному та національному рівнях могла досягти визнання її гідним членом посттроянської паневропейської співдружності⁹³. Саме формула

⁸⁸ Ibid. – P.73.

⁸⁹ Ґруневеґ М. Славнозвісне місто Київ // Всесвіт. – 1981. – №5. – С.207.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Ґленович С.Ф. Роксолані // Українська поезія XVI ст. – К., 1978. – С.153.

⁹² Malicki J. Legat wieku rycerskiego: Studia staropolskie dawne i nowe. – Katowice, 2006.

⁹³ Hoppensbrouwers P. Such Stuff as Peoples are Made on... – P.203.

«вихід – мандрування – прибуття», що базувалася на оповіданні про переселення троянців із Малої Азії до Італії, була основою більшості етногенетичних концепцій у середньовічній та ренесансній Європі⁹⁴.

Гуманісти творили в рамках культури нюансу. «Образ був усім, і історієписання було засобом творення (чи руйнування) образів... Репутація залежала від дій чиїхось безпосередніх предків такою ж мірою, як і від його особистих учинків. Живі та мертві були пов'язані разом в один континуум, тканина якого ви-ткана наративами істориків»⁹⁵.

Іоганн Алембек ніколи не вдавався до міфології та псевдоетимології. Його основним прийомом були більш витончені алюзії. Не бажаючи писати/вигадувати те, що не мало під собою якихось підстав, писемних джерел або матеріальних свідчень, І.Алембек використовував алюзії, які мали не стільки інформативне, скільки композиційне значення, допомагали йому сформуванню твору та справити на читача бажане враження. Саме тому він спеціально виділив поселення у Львові під час заснування міста «вірменських азійських воїнів», ненав'язливо підкресливши зв'язок міста як з Азією – колискою всіх народів та героїв, так і з Вірменією. Відповідно, виникала алюзія до Риму, який був заснований нащадками троянців – вихідців з Азії, тоді як при заснуванні Львова в ньому були поселені вірмени – вихідці з Азії. Це автоматично піднімало престиж міста, розташованого десь на кордоні з Татарією, в очах освічених західноєвропейських читачів.

⁹⁴ Hoppenbrouwers P. Such Stuff as Peoples are Made on... – P.197, 201.

⁹⁵ Ianziti G. Leonardo Bruni, the Medici, and the Florentine Histories // Journal of the History of Ideas. – 2008. – Vol.69. – №1.

The article deals with the Renaissance urban historiography and mythography. Author puts the description of L'viv foundation by Johannes Alembek into wider context of Renaissance historical writing. Starting with the question why J.Alembek in his narrative devoted the main attention to the invitation of Armenian warriors by the princes Danylo and Lev, the article then examines issues what models of a city foundation were seen as prestigious and why. The article analyses Renaissance concepts of time and ethnogenesis, as well as representation of "Troy" and "Asia" in humanist literature.

